

ПРОЯВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО НАПРЯМУ

У статті висвітлено проблему ефективного використання механізмів психологічного захисту як способу вирішення внутрішньоособистісних конфліктів креативних особистостей студентів технічного напрямку. Представлено аналіз теоретичних підходів щодо розуміння поняття психологічних механізмів захисту, їх ролі у структурі особистості. Значна увага приділяється порівнянню трактування функцій захисних механізмів з точки зору гуманістичного та психоаналітичного напрямків. Розглянуто динаміку розвитку психологічних механізмів, яка, з точки зору креатологічного підходу, базується на трьох стадіях: існування в якості захисних механізмів; перехід від захисту до механізмів соціалізації; трансформація у механізми творчості. А також, обґрунтовано позитивні сторони та способи використання захисних механізмів для виходу з фруструючих ситуацій креативними особистостями шляхом усвідомлення, структурування та динамізації несвідомих компонентів системи психологічного захисту.

У статті описано результати емпіричного дослідження рівнів особистісної креативності та творчого мислення у студентів напрямку «Кібернетична безпека», для чого було проведено первинну діагностику рівня особистісної креативності О. Тунік та творчого мислення Е. Торренса (модифікація А. Вороніна) відповідно, після чого було організовано подальшу діагностику прояву механізмів психологічного захисту у студентів з високим рівнем креативності за методикою Плутчика-Келлермана-Конте. Отримані результати свідчать про наявність у студентів технічного напрямку з високим рівнем креативності певної комбінації домінуючих механізмів психологічного захисту, а саме: заперечення, компенсації, заміщення та інтелектуалізації.

У статті представлено аналіз захисних механізмів (заперечення, компенсація, заміщення, інтелектуалізація) креативних студентів технічного напрямку з точки зору психологічного обґрунтування їх ефективності та зроблено висновок про переважаючу конструктивність характеру цих механізмів.

Ключові слова: *студенти технічного напрямку; креативність; креативна особистість; психологічний захист; заперечення; компенсація; заміщення; інтелектуалізація.*

Постановка проблеми та її актуальність. Зростання динамічності, непередбачуваності і складності проблем сучасного суспільства ставить перед психологічною наукою завдання все більш глибокого вивчення адаптивних соціально-психологічних процесів особистості, її поведінки в різних фруструючих і конфліктних ситуаціях. У зв'язку з цим, метою вищих навчальних закладів є формування у студентів сучасного світогляду, розвитку творчих здібностей, навичок самостійного наукового пізнання, що спонукає до професійної самореалізації особистості.

Таким чином набуває значущості питання дослідження захисних механізмів креативної особистості студентів технічного напрямку, та засобів усвідомлення шляхів трансформації психологічних захистів в ефективні прийоми вирішення внутрішніх і зовнішніх проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше проблематику пов'язану з регулятивними механізмами психіки, що мають допомогти особистості впоратися з негативними наслідками життєвих труднощів порушив Зигмунд Фрейд, згодом концепція механізмів психологічного захисту була розвинена та описана Анною Фрейд. Згідно з уявленнями Зигмунда Фрейда, «психологічний захист» - це всі засоби, котрі використовуються «Его» в конфліктних ситуаціях й можуть призвести до невротичних розладів, дані засоби є вродженими структурами та виступають як засіб вирішення конфлікту між свідомим та несвідомим. Основною метою захисту Зигмунд Фрейд зазначає послаблення інтрапсихічного конфлікту, обумовленого протиріччям між інстинктивними імпульсами несвідомого та інтеріоризованими вимогами зовнішнього середовища, котрі виникають в результаті соціальної взаємодії (Фрейд 1993).

В сучасній науковій парадигмі не існує загальної концепції, щодо механізмів психологічного захисту, дане питання було розглянуто багатьма вченими, а саме: О. Кернбергом, К. Хорні, Д. Вейлантом, Н. Мак-Вільямс, Р. Плутчиком, Ф. Басінім, Ф. Березінім, Л. Дьоміною та І. Ральниковою.

Представники психоаналітичного напрямку (Р. Ленг, К. Хорні, Ф. Перлз) неодноразово підкреслювали негативні, фруструючі функції захисних механізмів, які перешкоджають успішній адаптації та розвитку особистості (Ленг 1995).

У свою чергу ряд інших дослідників (Ф. Бассін, Б. Карвасарський, Ю. Савенко, Е. Бібрінг і Д. Лагаш) підкреслювали позитивну функцію психологічних захистів і розглядали їх як форму реагування свідомості індивіда на психічну травму (Лапланш, Понталіс 1996).

Вагомий внесок в вивчення, диференціювання та розробку методів виміру механізмів психологічного захисту зробив Р. Плутчик. Він, згідно своєї психоеволюційної теорії емоцій, пов'язує захисні механізми з базовими емоціями та стверджує, що захисні механізми – це похідні від емоцій, що направлені на їх контроль та регулювання. Таким чином, ним було виділено 8 захисних механізмів: заперечення, витіснення, регресія, компенсація, проекція, заміщення, інтелектуалізація, реактивне формування, розташувавши їх за шкалою «примітивності-зрілості», в залежності від періоду формування в онтогенезі та їх зв'язку з когнітивними процесами (Плутчик 1979).

Загальною і визначальною рисою механізмів захисту було визначено відмову особистості від свідомої, цілеспрямованої діяльності, орієнтованої на продуктивне вирішення проблем. Однак, важливою проблемою залишається з'ясування змістовної, якісної оцінки і функціональної значущості механізмів захисту, їх ролі в життєдіяльності і розвитку особистості.

Метою статті є висвітлення специфіки прояву психологічного захисту креативної особистості студентів технічного напрямку. Для досягнення поставленої мети було виділено наступні **завдання**: висвітлити основні теоретичні підходи взаємозв'язку креативності та психологічного захисту; емпірично дослідити прояви психологічного захисту креативної особистості студентів технічного напрямку.

Для реалізації поставлених завдань було застосовано наступні теоретичні **методи дослідження**: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, порівняння теоретичних та експериментальних даних дослідження; а також емпіричні методи: спостереження, опитування, тестування.

З метою емпіричного дослідження особливостей психологічного захисту креативної особистості студентів технічного напрямку було використано ряд психодіагностичних методик, а саме: для визначення рівня креативності – методика діагностики особистісної креативності О. Туник; методика «Фігурна форма тесту творчого мислення Е. Торренса» (*модифікація А. Вороніна*); для визначення механізмів психологічного захисту – опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчика-Келлермана-Конте.

Викладення основного матеріалу дослідження. Креативність, як самостійна психологічна характеристика особистості, є складним та неоднорідним явищем у сучасних теоретичних та експериментальних напрямках психологічних доктрин, яке охоплює не тільки творчу діяльність людини, а й будь-яку практичну, соціальну активність та індивідуальність особистості загалом. Згідно з існуючими теоретичними підходами, креативність особистості пов'язують з потребою в самоактуалізації, що є вродженою властивістю, яка носить несвідомий характер. Відповідно до цього, згідно з гуманістичним напрямком, обмежується необхідність наявності у структурі особистості системи захисних механізмів, функцію яких виконують компоненти креативної спрямованості, а саме: афективність та безпосередність сприйняття дійсності, незалежність, вміння звільнитися від фіксованих установок та подолання стереотипів, здатність до актуалізації прихованих властивостей об'єктів чи суб'єктів та можливість їх виокремлення задля особистісного розвитку та реалізації творчого потенціалу. Всупереч гуманістичному підходу, в рамках психоаналітичної теорії, захисні механізми трактуються як необхідні для існування, а креативність спряє вразливості до зовнішніх впливів, що призводить до психічної нестійкості, неврозів, відхилень у поведінці та внутрішніх конфліктів.

Психологічні механізми захисту, в рамках креатологічного підходу, розглядаються в якості динамічної моделі, структурними компонентами якої виступає найбільш конструктивний прояв творчого потенціалу. Динаміка розвитку психологічних механізмів базується на трьох стадіях: 1) існування в якості захисних механізмів; 2) перехід від захисту до механізмів соціалізації; 3) трансформація у механізми творчості. Відповідно до цього, механізми психологічного захисту розглядаються як вроджені творчі психічні операції, які модифікують зміст свідомості та сприйняття і виступають засобами побудови несвідомо сконструйованих, бажаних і зручних моделей дійсності та поведінки. Даний феномен проявляється у вигляді пристосувальних реакцій, підсвідомо сформованих патернів, які допомагають особистості несвідомо модифікувати конфліктні ситуації та елімінувати їх афективний аспект, що дає змогу успішно долати екзистенційні кризи та адаптуватися до мінливих умов сучасного суспільства.

Для будь-якого типу захисного механізму на підсвідомому рівні характерний конструктивний, творчий потенціал, який, за умови його усвідомлення, ціннісно-сміслового насичення та особистісної

регуляції, трансформується в ефективний прийом виходу з фруструючої ситуації для креативної особистості. Якісний рівень захисних механізмів та їх трансформація в усвідомленні механізми розвитку та креативності безпосередньо залежить від рівня розвитку особистості, її активності та творчої спрямованості життєвої позиції. При цьому механізми захисту зберігають свою структуру та специфіку і набувають ефективності в залежності від рівня взаємодії особистості з дійсністю.

Таким чином, перед креативною особистістю постає завдання не усунення механізмів захисту, а їх структурування і динамізація, а також насичення їх елементами креативності та інтеграції в самість, що не усуває функціонування психічних механізмів, а робить їх усвідомленими і прозорими, наповнює новим змістом. Рефлексивне усвідомлення і управління механізмами захисту, вибір і активізація найбільш ефективного в кожній конкретній ситуації, перетворює механізми захисту в механізми креативного виходу з фруструючих ситуацій.

Отже, захисні механізми та креативність виступають взаємозалежними поняттями, оскільки поява перших, викликає потребу у людини щодо пошуку шляхів усунення та мінімізації негативних і травмуючих переживань особистості, а другі, в свою чергу, задовольняють цю потребу.

Відповідно до поставленої задачі було організовано та проведено дослідження особливостей психологічного захисту креативної особистості на базі Національного авіаційного університету серед студентів 2 курсу спеціальності «Кібернетична безпека». До складу вибірки увійшло 100 респондентів, з них 13 жіночої статі та 87 чоловічої статі, віком від 17 до 18 років.

Емпіричне дослідження було здійснено в три етапи: перший етап включав діагностику рівня особистісної креативності О. Тунік та творчого мислення Е. Торренса (модифікація А. Вороніна) студентів. На основі отриманих результатів було виокремлено студентів з високим рівнем особистісної креативності, які склали експериментальну групу для другого етапу, який полягав у подальшій діагностиці механізмів психологічного захисту за методикою Плутчика-Келлермана-Конте; третій етап полягав у здійсненні аналізу отриманих результатів та інтерпретації даних.

Загальний рівень креативності студентів технічного напрямку визначався за допомогою діагностики особистісної креативності О. Тунік, та діагностики творчого мислення Е. Торренса (модифікація А. Вороніна), шляхом зіставлення результатів та присвоєння високого рівня креативності тим респондентам, які отримали високий бал за обома методиками, середній рівень креативності відповідає середньому балу особистісної креативності та творчого мислення, для низьких результатів за обома методиками було присвоєно низький рівень загальної креативності.

Діагностика особистісних творчих здібностей О. Тунік дозволяє визначити чотири особливості креативної особистості студентів технічного напрямку: допитливість, уяву, складність і схильність до ризику. Чим вища «сира» оцінка студента, що зазнає позитивні почуття по відношенню до себе, тим більш творчим, допитливим, з уявою, здатною піти на ризик і розібратися в складних проблемах, він є.

За методикою Е. Торренса ми визначали такі основні параметри креативності студентів технічного напрямку: *творча продуктивність / швидкість* (здатність до висування великої кількості ідей за одиницю часу); *оригінальність* (здатність придумати унікальні, нові ідеї, які можуть здивувати); *гнучкість* (здатність до всебічного розгляду предмету, здібність урахувувати при прийнятті рішень різні обставини: економічні, географічні, політичні, особистісні, медичні, національні тощо); *деталізація / розробленість* (здатність працювати над ідеєю – «шліфувати» ідею, стільки, скільки потрібно для надання їй лоску, закінченості форм (або незакінченості та нескінченості)).

Таблиця 1.

Показники рівнів креативності студентів технічного напрямку

Рівні креативності	Показники, у %
Високий рівень	21
Середній рівень	38
Низький рівень	41

Згідно з результатами дослідження, як видно з таблиці 1., було виявлено, що 41% студентів технічного напрямку мають низький рівень креативності, 38% – середній рівень, і тільки у 21% досліджуваних визначено високі показники креативності.

Отже, для студентів з високим рівнем креативності характерне поєднання допитливості, схильності до ризику, нестандартної поведінки, а також наявності творчої активності, що проявляється у вмінні продукувати різноманітні ідеї, які відрізняються від загальноприйнятих поглядів, вміння деталізувати з метою удосконалення об'єктів.

На наступному етапі нашого дослідження, було виявлено результати за методикою визначення психологічних захистів Плутчика-Келлермана-Конте, які свідчать про наявність тенденції до надання переваги певним захисним механізмам при вирішенні інтрапсихічних конфліктів.

Таблиця 2.

Показники домінуючих типів механізмів психологічного захисту студентів технічного напрямку за методикою Плутчика-Келлермана-Конте

Психологічні захисти	Рівні прояву, у %
Заперечення	90,00
Компенсація	81,00
Заміщення	76,00
Інтелектуалізація	76,00
Витіснення	52,00
Проекція	33,00
Реактивне формування	33,00
Регресія	10,00

Як видно з табл. 2, для 90% та 81% респондентів з високим рівнем креативності домінуючими є такі механізми психологічного захисту, як: заперечення та компенсація відповідно. Механізми інтелектуалізації і заміщення виражені на високому рівні у 76% досліджуваних, високий рівень витіснення характерний для 52% опитаних, в свою чергу реактивне формування і проекція – у 33%, а високі показники регресії є характерними лише для 10% студентів технічного напрямку, які мають високий показник креативності.

На думку Х. Келлермана та Р. Плутчика (Plutchik R. 1979) найбільш конструктивними психологічними захистами виступають компенсація і раціоналізація, в той же час такі захисти як проекція і витіснення ними визначаються найбільш деструктивними, дослідники вказують, що використання конструктивних захистів знижує ризик виникнення конфлікту або його загострення.

Проведений аналіз підтверджує, що креативні особистості мають специфічний для них набір механізмів психологічного захисту та певні їх комбінації й поєднання. Таким чином, можна виокремити наявність таких механізмів психологічного захисту у досліджуваних студентів як заперечення, компенсація, заміщення та інтелектуалізація, відповідно до цього, можна зробити припущення, що наявні механізми найчастіше застосовуються при виникненні інтрапсихічних конфліктів.

Заперечення як механізм психологічного захисту креативних студентів технічного напрямку полягає у відкиданні певних фруструючих обставин або внутрішніх потягів та у ігноруванні існування деяких аспектів дійсності. При високих показниках за шкалою заперечення критика і неприйняття ігноруються креативною особистістю, відбувається відкидання небажаних особистісних властивостей або почуттів, які є внутрішньо неприйнятними, з іншого боку увага оточуючих сприймається тільки як позитивна. Студенти, що використовують цей механізм самолюбні і апіорно впевнені в своїх перевагах, несприйнятливі до негативної думки про себе з боку оточуючих.

В свою чергу механізмом компенсації у студентів технічного напрямку з високим рівнем креативності пояснюється спроба несвідомого пошуку відповідного замітника реальної чи уявної нестачі будь-яких матеріальних чи нематеріальних благ шляхом фантазування або приписування собі характеристик іншої людини, її установок, властивостей, поведінкових реакцій тощо. Висока вираженість компенсаторного механізму свідчить про перенесення студентами сильних, негативних емоцій на об'єкт, який не має відношення до фруструючої ситуації. Такі особистості часто виплескують своє роздратування на зовнішній світ, своє оточення, на самих себе або на неживі предмети. Перманентна, переважна агресивність проявляється в дрібницях. Крім цього, характерною для даного типу є схильність до небезпечних видів діяльності, до підвищеного ризику і травматизму.

При домінуванні захисного механізму заміщення («зсуву») для студентів з високим рівнем креативності, характерним є перенесення пригнічених емоцій, які можуть виражатися у формі страху, ворожості, гніву, на більш доступні об'єкти, які є менш небезпечними ніж ті, що призвели до фруструючих переживань. При високих показниках за шкалою «заміщення» студент зміщує акцент з почуття пригнічення та неповноцінності від реальних або уявних втрат на створений ним замітник. Для такого типу захисту є характерною схильність до ідентифікації своєї особистості з конкретним або абстрактним ідеалом, притаманність реалізація комплексу неповноцінності через мрії про славу, силу, багатство, відчуття компенсаторного бажання довести оточуючим свою значущість в певному виді діяльності.

Такий захисний механізм креативної особистості, як: інтелектуалізація полягає у створенні логічних обґрунтувань своєї або чужої поведінки, дій або переживань для зменшення вагомості й значущості для себе причин, що викликали фруструючі обставини та психотравмуючу ситуацію, даний механізм захисту характеризується спробами знизити цінність недоступного для студента досвіду. При високих показниках за шкалою інтелектуалізації особистість з високим рівнем креативності схильна до довільної схематизації і раціонального тлумачення подій для відчуття спокою і контролю над ситуацією, мають місце спроби уникання занепокоєння шляхом раціонального міркування. Занепокоєння і тривожність контролюються педантичністю, прагненням все передбачити, окрім того, для уникнення негативної оцінки використовують псевдологічне пояснення або виправдання. Емоційні переживання маскуються посиленними спробами раціонального тлумачення подій.

Висновки. Отже, в результаті нашого дослідження, було виявлено недостатній розвиток креативності у більшості студентів технічного напрямку. В той же час, у креативних особистостей студентів технічного напрямку домінуючими психологічними механізмами захисту є заперечення, компенсація, заміщення та інтелектуалізація, які є здебільшого конструктивними засобами виходу з фруструючої ситуації. Ефективне використання даних механізмів психологічного захисту можливе лише шляхом їх усвідомлення, динамізації та наповнення несвідомих аспектів більшою конструктивністю, яка включатиме творчий потенціал та компоненти креативної спрямованості, а саме: афективність, вміння звільнитися від фіксованих установок, здатність до актуалізації прихованих властивостей, що сприятиме трансформації захисту у механізми творчості та успішному подоланню інтрапсихічних конфліктів.

Отже, наступним етапом нашої роботи є розроблення програми розвитку креативності особистості як важливого чинника професійної самореалізації студентів технічного напрямку.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Бойченко, М. М. (2018). Креативність як засіб прояву психологічного захисту особистості // *Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів*. К.: НАУ, (1), 280-281.
2. Лэнг, Р. Д. (1995). *Расколотое «Я»*. СПб.: Белый Кролик.
3. Лапланш, Ж. & Понталис Ж.Б. (1996). *Словарь по психоанализу*. М.: Высшая школа.
4. Рождественская, Н. В. & Толшин, А. В. (2006). *Креативность: пути развития и тренинги*. СПб.: Речь.
5. Фрейд, А. (1993). *Психология Я и защитные механизмы*. М.: Педагогика.
6. Plutchik, R. & Kellerman, H. & Conte, H.R. (1979). *A structural theory of ego defense and emotions* // In C.E.Izard, *Emotions in personality and psychopathology*. N.Y.: Plenum, 229-257.

REFERENCES

1. Boichenko, M.M. (2018). Kreatyvnist yak zasib proiavu psykholohichnoho zakhystu osobystosti // *POLIT. Suchasni problemy nauky. Humanitarni nauky: tezy dopovidei XVIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv*. K.: NAU, (1), 280-281.
2. Leing, R. J. (1995). *Raskolotoe «Ia»*. – Per. s anhl. – SPb.: Belyi Krolyk.
3. Laplanche, J. & Pontalis J.B. (1996). *Slovar po psykhoanalyzu*. M.: Vysshiaia shkola.
4. Rozhdestvenskaia, N. V. & Tolshyn, A. V. (2006). *Kreatyvnost: puty razvytyia y trenynhy*. SPb.: Rech.
5. Frejd, A. (1993). *Psycholohyja Ja y zashchitnye mekhanizmy*. M.: Pedahohyka.
6. Plutchik, R. & Kellerman, H. & Conte, H.R. (1979). *A structural theory of ego defense and emotions* // In C.E.Izard, *Emotions in personality and psychopathology*. N.Y.: Plenum, 229-257.

N. Proskurka, V. Synchuk, M. Boichenko

MANIFESTATIONS OF PSYCHOLOGICAL DEFENSES OF CREATIVE PERSONALITY OF TECHNICAL SPECIALIZATION STUDENTS

Summary. *The article describes the problem of effective use of psychological defense mechanisms as a method of solving intrapersonal conflicts of creative personalities of technical specialization students. An analysis of theoretical approaches to understanding the concept of psychological defense mechanisms and their role in the structure of personality is presented. Much attention is given to the comparison of the interpretation of the functions of defense mechanisms in terms of humanistic and psychoanalytic approaches. The dynamics of*

the development of psychological mechanisms is considered, which, in terms of the creatological approach, is based on three stages: the existence of defense mechanisms; transition from defensive to socialization mechanisms; transformation in the mechanisms of creativity. Furthermore, the article describes the positive aspects and methods of using defense mechanisms for eliminating frustration situations by creative personalities by understanding, structuring and dynamizing unconscious components of the system of psychological defenses.

The article describes the results of empirical research of the level of personal creativity and creative thinking of technical specialization students, it included primary diagnosis of the level of personal creativity O. Tunick and diagnosis of creative thinking E. Torrance (modification A. Voronin) respectively, after which a secondary diagnosis of the defense mechanisms of students with a high level of creativity was organized and based on the method of Plutchik-Kellerman-Conte. It is concluded that there is a presence in technical specialization students with a high level of creativity of a certain combination of dominant psychological defense mechanisms, such as: denial, compensation, displacement and intellectualization.

The article presents the analysis of individual defense mechanisms (denial, compensation, displacement and intellectualization) of technical specialization creative students from the point of view of psychological substantiation of their effectiveness and conclusion of the prevailing constructive nature of the mechanisms was made.

Keywords: *technical specialization students; creativity; creative personality; psychological defense; denial; compensation; displacement; intellectualization.*